

Σχόλιον

SUOMEN BYZANTIN TUTKIMUKSEN SEURA RY:N JÄSENLEHTI
MEDLEMSBLAD FÖR SÄLLSKAPET FÖR BYZANTINSK FÖRSKNING RF

2/2003

Σχόλιον ζ' ζφια'

3. Vuosikerta / Årgång

Julkaisija / Utgivare:

Bysantin tutkimuksen seura ry. / Sällskapet för byzantinsk forskning rf.

Perustettu v. 2001 / Grundad år 2001

Sisälllys:

Puheenjohtajan tervehdys / Matti Kotiranta s. 1-2

Glas och glaslampor i den tidiga bysantinska

Mellanöstern / Jeanette Lindblom s. 3-10

Bysantin naiset - ihanteita ja

todellisuutta / Sanna Kittelä s. 11-14

Parva litteraria Byzantina: Digenes Akrites / Tua

Korhonen s. 15-16

TOIMITUS/REDAKTION:

Mika Hakkarainen

puh 191 24511

sähköposti mika.hakkarainen@helsinki.fi

Tua Korhonen

puh 191 24511

sähköposti tua.korhonen@helsinki.fi

Arvoisa jäsen ja lukijakunta,

muistattehan, että vuosi vaihtui Bysantissa elo-syyskuun vaihteessa. Elämme siis vuotta **7511** jml! Skholionin toimitus ja pj. toivottavat hyvää ja menestyksestä uutta vuotta ja alkanutta (kulunutta) syksyä!

Suomen bysanttinistien suuri joukkokohtaus, vuosittain järjestettävä **Bysantin päivät**, järjestettiin kolmantena päivänä lokakuuta Tieteiden talossa otsikolla *The Reception of Roman Law in Byzantium*. Seminaari oli BTS:lle suuri suksee. Seminaariin osallistui esitelmöitsijöiden lisäksi 25 henkeä. Erityisesti ilahdutti yliopistojuristien suuri joukko. Heitä oli paikalla kymmenkunta. Tämä ei sinänsä ollut ihme, kun pääesitelmöitsijöinä oli kaksi alansa ehdotonta huippua maailmassa, prof. Bernard Stolte Groningenin yliopistosta ja tri Ludvig Burgmann Max Planck -instituutin europalaisen oikeushistorian osastolta.

Prof. Stolte on opiskellut klassisia kieliä ja lakia Nijmegenin yliopistossa; hän väitteli oikeustieteestä tutkimuksellaan *Henrik Brenkman (1681-1736): Jurist and Classicis*. Stolte on julkaissut lukuisia tutkimuksia oikeustieteen historiasta. Lisäksi hän on erikoistunut bysanttilaisen lain historiaan ja vuodesta 1993 lähtien ollut samaisen oppituolin haltija Groningenin yliopistossa. Hänen pääasiallinen kiinnostuksensa on ollut lakitekstien tekstikritiikki ja kanoninen oikeus. Hän on kirjoittanut myös varhaisbysanttilaisista oikeuspapyruksista.

Tri Ludwig Burgmann on opiskellut kreikkaa, latinaa ja slaavilaista filologiaa; hän väitteli aiheesta *Ecloga Basilicorum*. Leo III:n ja Konstantinus V:n alkuunpaneman lakimanuaalin tekstieditio sisältää myös saksannoksen. Hän on pääasiallisesti julkaissut bysanttilaisia lakitekstejä sisältäviä editioita. Vuodesta 1974 Burgmann on ollut Max Planck -instituutin Euroopan lakihistoriaa selvittävän *Byzantine legal sources* -tutkimusryhmän jäsen. Hänellä on myös oma tutkimusprojekti nimeltä *The Peira – edition, translation and commentary*.

Symposiumissamme prof. Stolte alusti ensin teemasta *Is Byzantine Law Roman Law?* ja tri Burgmannin jatkoi teemalla *The Reception of Byzantine law in the Slavic Countries*. Nämä kaksi esitelmää muodostivat onnistuneen elimellisen kokonaisuuden ja antoivat perustietoa Bysantin juridiikasta. Suomalaisesta kontribuutiosta vastasivat suurenmoisesti prof. Heikki Mattila Lapin yliopistosta ja hiljattain Suomen Kulttuurirahaston yliasiamieheksi valittu dos. Antti Arjava. Prof. Mattila alusti aiheesta *Legal Language Variants in Rivalry: Katharevousa vs. Demotic – Bokmål vs. Nynorsk* ja dos. Arjava aiheesta *Law and Life in the sixth century Near East*. Keskustelu oli vilkasta ja jatkui lounaalla ja käytäväkeskusteluissa. Olen jokseenkin varma, että esitelmät, jotka painetaan

seuraavassa *Acta Byzantina Fennicassa*, tulevat herättämään ansaittua mielenkiintoa laajemminkin kuin vain bysantinistien piirissä.

Puheenjohtajan ominaisuudessa minulla oli symposiumin yhteydessä suuri ilo ja kunnia kiittää BTS:n hallituksesta poissäänyttä – melko hiljan Helsingin yliopiston uskontotieteen professoriksi nimitettyä – René Gothónia hänen runsaan vuosikymmenen kestäneestä arvokkaasta työstään seuran ja erityisesti sen 'käyntikortin' *Acta Byzantina Fennican* hyväksi. Vuodesta 1990 lähtien Gothóni toimi *Actan* päätoimittajana. Tehtävä siirtyi vuoden 2002 alusta FL Mika Hakkaraiselle. Gothónin vetäytyttyä BTS:n hallituksen jäsenyydestä lukuisten muiden luottamustehtäviensä vuoksi hänen tilalleen hallitukseen valittiin dos. Anneli Luhtala. Seuran puolesta prof. Gothónille luovutettiin lahjakortti kirjakauppaan ja Bysantin perinteen mukaisesti tilkkanen viiniä. (Sanoihan apostoli Paavalikin, että hän nauttii viiniä vatsansa takia!)

Syksyn seminaariantia täydensi BTS:n maanantaina 3.11. järjestämä esitelmätilaisuus, jossa heinäkuussa väitellyt kyproslainen tri Stavroula Konstantinou luennoi aiheesta *The Spectacular Body of the Female Martyr*. BTS:n sihteeri Sanna Kittelä kertoo siitä hieman Bysantin naiskuvaa käsittelevän juttunsa yhteydessä tässä lehdessä. BTS:n hallituksen jäsen, Jeanette Lindblom, on myös tutkinut Bysantin naiskuvaa. Tällä kertaa hän kertoo Skholionin lukijoille kuitenkin Bysantin lasilampuista, mm. Petran Aaronin vuoren kaivauksien löydöistä.

BTS pyrkii järjestämään myös ensi vuonna jäsenilleen tasokkaita esitelmätilaisuuksia. Olkaapa kuulolla! Tammikuussa pyrimme osallistumaan tieteeitten päiville viimevuotiseen tapaan. Tulkaa kuulemaan Bysantin ilosanomaa!

Parhain terveisin Matti Kotiranta,
pj.

Glas och glaslampor i den tidiga bysantinska Mellanöstern

Jeanette Lindblom

Om glastillverkning

I Främre Orienten har glas varit känt och använts som material åtminstone sedan det 15:e århundradet f.Kr. De äldsta bevisen för glasproduktion kommer från Egypten och Mesopotamien. Mellanöstern fortsatte att vara ett viktigt centrum för glasproduktion genom hela antiken, även om glastillverkningen spred sig till Europa. Mellanöstern fortsatte också att vara en viktig glasproducent under den bysantinska perioden och denna tradition fortsatte in i islamsk tid.¹

Grundmaterialen för glastillverkning är kiseldioxid (SiO_2), vilket fås från kvartssand, samt soda (natriumkarbonat, Na_2CO_3) och kalk (CaO). Antika författare nämner framför allt två viktiga platser där sand för glasproduktion utvanns. En av dessa var i Italien, den andra var vid mynningen av floden Belus i Syrien. Områdena längs Nilen är också rikliga på detta råmaterial, även om inga källor specifikt nämner dessa områden. Det är alltså naturligt att tidig glasproduktion utvecklades just i dessa trakter i Mellanöstern. Soda som behövdes utvanns först från naturlig soda, som bl.a. finns i Wadi Natrûn i Egypten och som omnämns redan av den romerska författaren Plinius d.ä. Senare lärde man sig även att utvinna natriumkarbonat från växtaska. Antikens och senantikens glas ända fram till mitten av medeltiden (ca 1000-talet i väst och åtminstone till 600-talet i öst) var rent soda glas. Pottaska (kaliumkarbonat, K_2CO_3), som senare blev allmänt i glastillverkning, började användas först från medeltiden framåt (påvisbart först från 900-talet framåt).²

Färg fås i glaset bl.a. genom att tillsätta olika metalloxyder. Tillsats av koppar (Cu_2O) användes t.ex. för att få fram blått, grönt, rött och svart glas. Kobolt (Co) användes till mörkblått och svart. Järn och olika järnoxider (Fe , FeO , Fe_2O_3) används för blått, grönt och gult. Medan t.ex. magnesium (Mn_2O_3) åstadkom blått, lila och svart. Ville man göra glaset ogenomskinligt (opakt glas) kunde antimon (Sb_2) användas. Vanligen innehåller råvarorna en del naturliga

orenligheter, just i form av mineraler, vilka vanligen ger glaset en blåaktig eller grönaktig färg. Men magnesium kunde även tillsättas för att neutralisera den färgning som dessa naturliga orenligheter i råmaterialet förorsakar och på detta sätt åstadkomma ett mera transparent och totalt färglöst glas.³

Kvarts behöver en temperatur på ca. 1700EC för att smälta, men genom att tillsätta ett flussmedel kan smältprocessen underlättas och temperaturen sänkas. Sodan fungerar som flussmedel och kan t.ex. utvinnas ur växtaska. Antika glassmältningugnar hettades troligen till en temperatur på mellan 1050 - 1100EC. En glassmassa som upphettats till 1080EC är redan tillräckligt flytande för att man skall kunna blåsa glaset till sin form. Glaset tillverkades vanligen i två faser, där man först smälte ner råvarorna till en massa av råglas. Detta råglas kunde sedan hettas upp på nytt för tillverkning av glasföremål. Det var inte ovanligt att stora mängder råglas producerades i närheten av råvarorna, varefter block av råglas kunde exporteras runt om hela Medelhavet till olika glashyttor för tillverkning av själva föremålen. Bitar och tackor av råglas har hittats i arkeologiska utgrävningar och i samband med antika vrakfynd och visar att råglas exporterades från sitt tillverkningsområde till olika platser runt om i Medelhavsområdet. I Jalame i Israel har resterna av en glashytta från 200-300-talet e.Kr. grävts fram vid arkeologiska utgrävningar och man har försökt göra rekonstruktionsritningar av den glassmältningugn som hittades där.⁴ En bysantinsk encyklopedi från 900-talet (Suda) beskriver även ugnar för glassmältning. Texten beskriver en ugn med tre kamrar, varav två är för själva glassmältningen och en kammare är till för en långsam nedkylning av de färdiga glasföremålen.⁵ Man måste minnas att det färdiga glasföremålet bör avkylas långsamt för att inte sprickor skall uppstå p.g.a. spänningar i materialet.

En egenskap som glas delar med metaller är att söndrigt material kan smältas ner för produktion av nya föremål. Det finns belägg för att man redan under antiken hade organiserad insamling och uppköp av gammalt glas för att inskaffa råmaterial till glashyttor. Och speciellt under tidig bysantinsk tid, då vissa områden led av ekonomisk nedgång och råvaror kunde vara svåra att få tag på, tycks gamla söndriga föremål ha varit en viktig källa för införskaffning av råmaterial för tillverkningen av nya glasföremål och glasförmödenheter.

Tidiga glasföremål och uppfinandet av glasblåsning

Även om glas som material var känt från 2. årtusendet f.Kr. så uppfanns glasblåsningen först vid första århundradet f.Kr. Glas användes till en början som dekorationselement eller som glasyr på föremål. Men man tillverkade också glaskärl långt innan glasblåsningen uppfanns, men då genom andra metoder som t.ex. gjutning eller bearbetning av den smultna glasmassan runt en form. Dessa processer var vanligen arbetsdryga och glaskärl var därför vanligen lyxföremål. Andra föremål var armband av glas, formade av smälta glasstänger. Denna typ av smycken fick en ny popularitet under bysantinsk tid.

Det var alltså först under den sena hellenistiska perioden, ca 70 f.Kr., som man, troligen i trakten av Palestina, uppfann konsten att blåsa smält glasmassa till glaskärl med tunna väggar. Först tillverkade man endast små enkla ampuller (mera som utdragna rör, lite liknande moderna provrör). Men glasblåsningstekniken utvecklade sig snabbt. Den nya glasblåsningen erbjöd en snabb och enkel metod att producera glaskärl och snart växte glastillverkningen till ett viktigt hantverk som spred sig över hela den klassiska världen. Glasblåsningen möjliggjorde också att man nu kunde skapa glaskärl i en oändlig variation av former och storlekar.⁶

Lokala glashyttor uppkom på många håll i Medelhavsområdet och speciellt i Mellanöstern. Glaskärl var inte längre endast lyxföremål för de rika utan blev även vardagsföremål, även om tillverkningen av lyxföremål i glas naturligtvis också fortsatte och nya bearbetningstekniker utvecklades. Vanliga bruksföremål producerades troligen i allmänhet i närheten av de trakter där de sedan såldes och användes. Men glas användes också för tillverkning av själva transportkärlen för t.ex. parfymer och aromatiska oljor eller som flaskor för olika drycker och vätskor. Exempel på sådana förvaringskärl för eteriska oljor eller salvor är de s.k. *unguentarierna*.

En teknik som blev populär under den romerska kejsartiden var formblåst glas och användningen av denna teknik fortsatte in i tidig bysantinsk tid. Denna teknik innebar att glasmassan blåstes in i en form och glaset antog på det sättet formens utseende och mönster. Det tillverkades t.ex. glasflaskor med reliefmönster, som

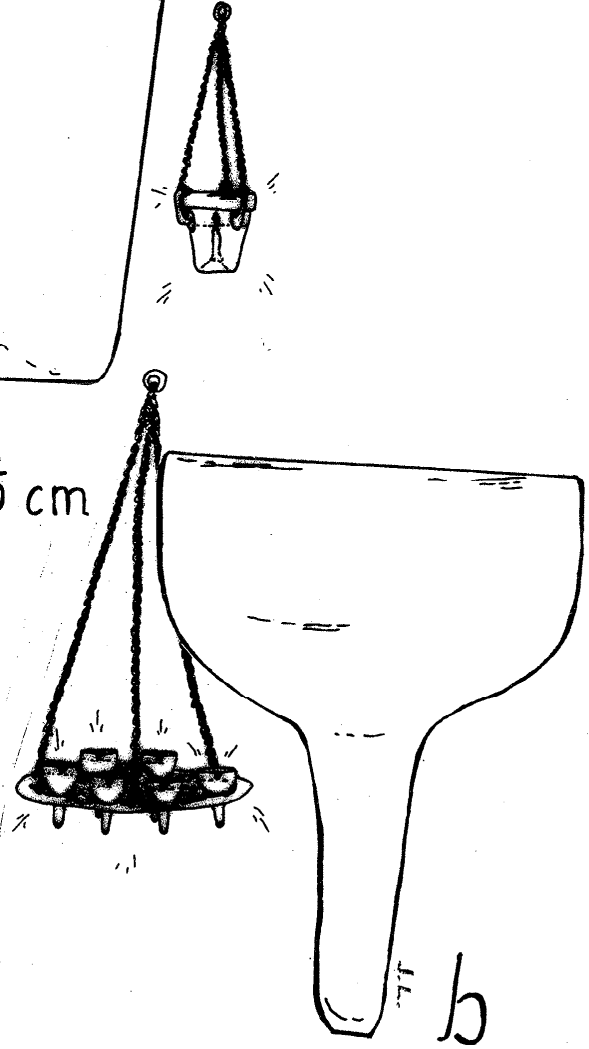
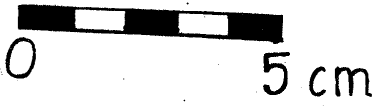
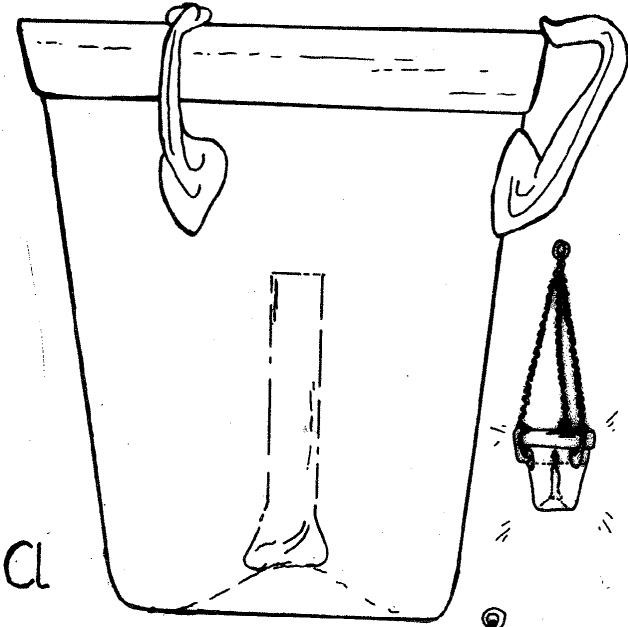
under bysantinsk tid kunde bestå av fält med kors och andra kristna symboler. Dessa representerar en enklare form av lyxföremål, dvs. inte helt vanliga vardagskärl, men ändå såpass enkla och snabba att tillverka att de var allmänt utbredda.

En majoritet av det glas material som hittas i arkeologiska utgrävningar representerar vanliga bruksföremål, i form av bägare och glas, kannor och flaskor, samt olika skålar och fat. Föremålstyperna var allmänt utbredda, men varje lokal glashytta hade naturligtvis sin egen stil att tillverka dem och formerna ändrades också med tiden genom modets växlingar.

En typisk glastyp för Mellanöstern från 200- till 400-talet är föremål med tunna band av blått glas på det genomskinliga kärlet. Blåa ränder förekom även senare, men då främst på halsen till kannor och flaskor. Det förekom även mönster med blåa droppar. En dylik konformad kärltyp var utbredd på 200-300-talet och tillverkades bl.a. i glashytan i Jalame. Ett liknande kärl har även hittats vid de schweiziska utgrävningarna på ez-Zantur i Petra, där det troligen har använts som en oljelampa, hängande från taket. Dylika tidiga lampor liknade ofta koniska bägare och dessa två föremålstyper kan vara svåra att skilja åt. Småningom utvecklades dock käriformer, vilka otvivelaktigt har använts enkom som glaslampor.

Bysantinska glaslampor och fönsterglas

Glaslamporna är en innovation som kommer in i bilden under senantiken. Tidigare hade man ju använt oljelampor i keramik eller gjorda av metall. Men vid något skede kom man på att även använda glaskärl som oljelampor. Var och hur denna innovation uppkommit och först börjat användas kan man inte säga med säkerhet. Men en allmännare utbredning av användningen av glaslampor verkar höra samman med 300-talet och har eventuellt en koppling till att kristendomen får en officiell ställning vid denna tid. När kristendomen från 300-talet framåt inte längre var förbjuden utan småningom fick en officiell ställning i samhället kunde man även börja bygga offentliga och allt större kyrkor. Till skillnad från de hedniska kulterna, där altaret stod utanför templet, samlades den kristna

församlingen till gemensam gudstjänst inne i själva kyrkobyggnaden och det fanns ett behov att effektivt lysa upp kyrkorummet. För detta är glaslampor speciellt lämpade, eftersom de, till skillnad från kompakta keramik- eller metallampor, belyser effektivt nedåt genom glas materialet även när de hängs upp högt i taket. Det är alltså möjligt att en ökad användning av glaslampor i bl.a. kyrkorna kan ha haft en positiv effekt på användningen och utbredningen av denna lamptyp, i form av ökad och billigare tillverkning genom den ökade efterfrågan. Glaslampor blir i alla fall allt vanligare i det arkeologiska utgrävningsmaterialet från denna tid framåt och är speciellt förknippade med kyrkliga byggnader, även om rikligt med fragment av glaslampor även hittas i andra sammanhang, såsom i butiker och handelsutrymmen och i privatbostäder.

Det förekommer två huvudtyper av bysantinska glaslampor: Den ena är ensamhängande lampor. Dessa kunde användas i kapell och mindre kyrkor, och framför helgonbilder, men användes även utbrett i profant bruk, så som i butiker och i privathus för att upplysa t.ex. mörka gångar (se bilden a). Den andra typen av glaslampor är av *polykandelontyp*, dvs. de hör till lampkronor (*polykandelon*) med flera glaslampor i en metallställning (se bilden b). Dessa påträffas nästan enbart i arkeologiskt material som härrör sig från kyrkor. I t.ex. bysantinska mosaiker kan man ibland även hitta små avbildningar som föreställer glaslampor i användning i olika byggnader.

Från att ha utvecklats från enkla glaskärl (t.ex. skålar och bägare), uppvisar glaslamporna under århundradenas lopp en stor variation i storlek och form. Deras användning fortsatte in i medeltiden och bruket av glaslampor togs även över av araberna och började användas i moskéer. Man kan fortfarande i dag på vissa håll se glaslampor i gamla ortodoxa kyrkor och moskéer eller el-lampor som imiterar dessa modeller. Vid utgrävningarna på Jabal Harûn har en stor mängd glasfragment från glaslampor hittats och detta material ger intressant information om de typer av glaslampor som var i användning under tidig bysantinsk tid.

Här är det kanske på sin plats att säga några ord även om fönsterglas. Förutom genom lampor upplystes hus och byggnader naturligtvis genom dagsljuset som kom in genom fönstren. Glas ger en god möjlighet att släppa in dagsljus, men

ändå hålla vind och t.ex. sand ute. Redan under tidig kejsartid tillverkade man glasfönster. Dessa var vanligen gjutna glasplattor. Till en början var glasfönster överkomliga endast för rika romare och i publika byggnader, men också glasfönster blev med tiden allt vanligare, speciellt efter att man lärde sig att göra fönsterglas genom att använda glasblåsningstekniken. Ett sätt som fortfarande används är att blåsa en tub som man sedan klipper upp och bräder ut till en platt skiva. Från bysantinsk tid blev en ny typ av fönsterglas allmänna speciellt i kyrkobyggnader, d.v.s. runda fönsterglas som tillverkats genom att först blåsa en glasbubbla som sedan genom centrifugalkraft snurras och plattats ner till en rund skiva. En mängd fragment av sådana glasfönster har hittats även vid klosterutgrävningarna på Jabal Harûn utanför Petra, vanligen i de utgrävningsgropar som hör till själva kyrkobyggnaden eller till kapellet. Bysantinarnas känsla för ljusets mystik gjorde glasfönstren till en viktig del av kyrkobyggnaderna.

Då araberna erövrade Mellanöstern övertog de mycket av den glastradition som fanns i området. I de vardagliga bruksföremålen och glaslamporna ser man därför till en början ingen stor skillnad i typer och former, utan produktionen pågick enligt gamla mönster. Småningom uppkom i alla fall en typisk islamsk glastillverkningstradition med nya typer och former. Förekomsten av s.k. "tidigt islamskt" glas i det arkeologiska materialet behöver inte nödvändigtvis innebära en religiös förändring. De kristna samfundet fortsatte länge att verka under arabiskt välde. Men de nya glasföremålen representerar en ny politisk situation och nya produktionscentra. Så har man till exempel i utgrävningarna på Jabal Harûn hittat fragment av tidigt islamskt glas i de översta utgrävningsslagren. Dessa representeras bland annat av en turkos kopp eller skål med ovala mönsterringar. Detta kärl representerar en glastyp som börjar förekomma i Mellanöstern från tidig islamsk tid. Ett annat tydligt arabiskt kärl är fragmenten av ett fat med riklig geometrisk och dekorativ inristad dekoration. Runt hela fatet har det förekommit en dekorationsbård med ett arabiskt ord som upprepas hela vägen runt i rombformade dekorationsfält. Dessa föremål representerar en ny arabisk glastradition, även om den samtidigt byggde vidare på tidigare traditioner, t.ex. bysantinska skålar med inristad kristen ikonografi. Glasindustrin i Mellanöstern fick i alla fall en ny uppgång och färsk impulser och de tidiga islamska

glasföremålen kom även att exporteras till det bysantinska rikets områden. Så finns det idag vissa glasföremål bland samlingarna i västerländska museer, vilka kommit från Bysans men vars glas troligen ursprungligen härstammar från den islamska Mellanöstern.

Fotnoter:

- 1 Brill 1963, p.123-5; Irmscher 1987, p.196.
- 2 Brill 1963, s.120-6; Bezborodov 1975, s.46-60 ; Dussart & Velde 1990, s.687ff., 693; Wartke 1990, s.36.
- 3 Brill 1963, s.126f.; Bezborodov 1975, s.35, 62-73; Wartke 1990, s.37.
- 4 Weinberg 1988, s.28-33.
- 5 Irmscher 1987, s.196.
- 6 Bezborodov 1975, s.134f.; Irmscher 1987, s.196.

Litteratur:

Bezborodov 1975	M.A. Bezborodov: Chemie und Technologie der antiken und mittelalterlichen Gläser (Mainz 1975).
Brill 1963	R.H. Brill: "Ancient Glass", Scientific American (November 1963), p.120-130.
Dussart & Velde 1990	O. Dussart & B. Velde: "La composition du verre hellénistique en Jordanie et Syrie du sud", Syria. Revue d'art oriental et d'archéologie, 67 (1990), p. 687-693.
Irmscher 1987	J. Irmscher (ed.): Lexikon der Antike (1987), artikeln "Glas"
Wartke 1990	R.B. Wartke: Handwerk und Technologie im altern Orient. Ein Betrag zur Geschichte der Technik des Altertums. (Sondersausstellung des Vorasiatischen Museums vom 29.11.1990 bis 30.4.1991, Staatliche Museum zu Berlin, Berlin 1990)
Weinberg 1988	G. Davidson Weinberg (ed.): Excavations at Jalame. Site of a Glass Factory in Late Roman Palestine (Columbia,1988)

Bysantin nainen – ihanteita ja todellisuutta

Sanna Kittelä

Bysantin nainen nähdään helposti alistettuna ja säälittävänä hahmona vailla omaa tahtoa ja kykyä ohjata omaa elämäänsä. Myös Bysantin tutkija törmää tuon tuostakin tähän perinteiseen naiskuvaan. Tietenkin tällä käsityksellä on vankka todellisuuspohjansa, kun ottaa huomioon bysanttilaisen yhteiskunnan patriarkaalisen ja muutoksia vastustavan luonteen. Muutoksia kuitenkin tapahtuu aikojen kuluessa, suhtautuipa yhteiskunta niihin suopeasti tai ei. Niinpä Bysantin naisiakin tutkittaessa on otettava huomioon valtakunnan yli tuhatvuotinen historia, ja muutokset, joita yhteiskunnassa ja siten myös naisen asemassa tapahtui. Naistutkimuksesta kiinnostuneelle 1000-luvun ensimmäiset vuosisadat ovat hyvin mielenkiintoista aikaa. Komnenosten hallitsijasuvusta ja sen lähipiiristä löytyy älykkäitä ja voimakastahtoisia naisia, jotka monin tavoin haastoivat perinteisen naiskuvan.

Käsitykset Bysantin naisista pohjaavat usein bysanttilaisten omaan naisihanteeseen. Selvää on, ettei tämä ihanne vastannut todellisuutta. Se kuitenkin kuvastaa naiselle asetettuja odotuksia, joista voidaan lähteä liikkeelle. 1000-luvun ensimmäisten vuosisatojen ylhäisönaisen ideaali saadaan parhaiten selville tutustumalla hautajaispuheisiin, joita tuon ajan vaikuttajanaisista kirjoitettiin. Oraatioiden laatuun vaikutti suuresti kuulijakunta: keisarin läsnäollessa esitetyt puheet kertoivat vain vähän kysessä olevasta naisesta itsestään, sitäkin enemmän keisarista ja naisihanteesta. Vastaavasti taas sukua ja ystäviä varten kirjoitetut oraatiot sisälsivät paljonkin tietoa juuri siitä naisesta, jota puheessa ylistettiin.

Millainen sitten oli ihannainen? Kaunis ainakin – tämä oli yleisimmin käytetty epiteetti keisarillisesta naisesta. Kauneus oli naiselle usein jopa korkeaa asemaa tai varallisuutta tärkeämpi ominaisuus. Bysantin ihmisen suhde kauneuteen oli kuitenkin kompleksinen. Paljon kauneudesta puhuttiin, ja ominaisuutena sitä ilmeisesti paljon arvostettiin. Toisaalta maallisen turhamaisuuden välttäminen oli ensiarvoisen tärkeä hyve naisessa. Tästä muodostui ristiriita, koska ylistetty kauneus oli usein fyysistä, mutta ulkoisen kauneuden tavoittelu turhamaisuutta, ja turhamaisuus puolestaan syntiä. Tämän

ristiriidan bysanttilaiset selittivät sillä, että ulkoinen kauneus oli sisäisen kauneuden kuvajainen (kreikan kielen *kalos* 'kaunis' tai *to kalon* 'kauneus' ovat sinänsä problemaattisia käsitteitä. Ne viittaavat sekä ulkoiseen että sisäiseen kauneuteen).

Ihannainen oli vaatimaton. Vaatimattomuus ilmeni hurskautena, joka tarkoitti asketismia, jatkuvaa rukousta, ihmisrakkautta ja hyväntekeväisyyden harjoittamista. Hyviä töitä ei kuitenkaan sopinut tehdä julkisesti, ettei omahyväisyys oman erinomaisuuden vuoksi olisi vallannut mieltä. Bysantin naisen täytyi myös olla hedelmällinen. Naisen ensimmäinen ja tärkein tehtävä elämässä oli tuottaa jälkeläisiä, eikä pelkästään synnyttää, vaan myös kasvattaa lapsistaan kunnan kansalaisia. Ihannaisen elämä siis rakentui perheen ympärille, johon kuului tietenkin aviomies, jota bysanttilaisen naisen tuli rakastaa yli kaiken, ja osoittaa hänelle asiaan kuuluvaa palvontaa. Kaikki tämä kruunattiin hiljaisuudella, lempeydellä ja nöyryydellä.

Tästä ihanteesta muotoutuu juuri perinteistä käsitystä vastaava mielikuva bysanttilaisesta naisesta: lempeä ja vaatimaton, lapsilleen omistautunut olento naisten kammareissa poissa katseiden ulottuvilta. Todellisuus oli kuitenkin paljon monitahoisempi.

Mainioita esimerkkejä hyvinkin ihanteen vastaisesta todellisuudesta olivat keisari Aleksios I Komnenoksen lähipiirin naiset: hänen äitinsä Anna Dalassena, vaimonsa Irene Dukaina sekä esikoistyttärensä Anna Komnena. Anna Dalassena hallitsi poikansa puolesta koko Bysantin valtakuntaa, Irene Dukaina taas koko keisarillista taloutta sekä mm. Kekharitomenen luostaria. Anna Komnena puolestaan oli ainoa naispuolinen bysanttilainen historioitsija. Hänen teoksensa *Aleksias* kertoo Aleksios I:n hallituskauden historian. Sekä Irene Dukainasta, että Anna Komnenasta kirjoitettiin hautajaispuheet, jotka antavat erinomaisen esimerkin konventionaalisia keisaripuheita totuudenmukaisemmasta Bysantin naisen kuvauksesta. Keisarin loistaessa poissaolollaan kuulijakunnassa, oli kirjoittajalla vapaus keskittyä kuvaamaan naista, jonka kunniaksi puhe oli kirjoitettu. Molempien naisten hautajaispuheissa heitä ylistetään ominaisuuksista, jotka eivät olleet Bysantissa perinteisesti naisellisia tai naisessa ihailtavia, kuten järkevyys (*sofrosyne*) tai oppineisuus. Oraatioiden kirjoittajat toteavatkin näiden ominaisuuksien olevan sellaisia, joita ei naisesta kuvittelisi löytävänsä. Tämä vihjaa taas siihen, ettei näissä oraatioissa ollutkaan kyse kirjoittajien

naisihanteesta, vaan pikemminkin mahdollisimman ihanteellisesta tavasta kuvata ko. naisia. Tästä taas voimme päätellä, että koska naisista saatettiin kirjoittaa näinkin konventioista poikkeavalla tavalla, oli myös todellinen bysanttilainen nainen perinteisestä ihanteesta poikkeava.

Millainen sitten oli tämä todellinen Bysantin nainen? Varmasti jotakin edellä esitettyjen ääripäiden väliltä. Naisen asemaan vaikuttivat tietenkin monet seikat, joista yhteiskunnallinen asema ja aikakausi olivat tärkeimpiä. 1000-luvun ensimmäiset vuosisadat ovat mielenkiintoista aikaa juuri siksi, että naisen asema oli monella tapaa erilainen kuin aikaisempina vuosisatoina. Oppineisuudesta esimerkiksi oli tullut hyväksyttävä ominaisuus naisellekin, joskin suhtautuminen oli hieman ambivalenttia. Niinpä Komnenosten aikakaudella tietyn asteinen sivistyneisyys oli yläluokan naiselle edellisistä vuosisadoista poiketen itsestäänselvyys. Samoin oli luovuttu tavasta pitää naiset poissa ulkomaailmasta – sekä kuvaannollisesti, että kirjaimellisesti – sulkemalla heidät *gynaikeioniin*, rouvaintupaan. Tuolloin nainen otti paljon enemmän osaa yhteiskunnalliseen elämään kuin aikaisempina vuosisatoina. Perinteisesti bysanttilaisen naisen vaikutuspiiriksi mielletään kotitalous ja lasten kasvatusta, joka nykyihmisestä saattaa tuntua vähäpätöiseltä. Tällä seikalla oli kuitenkin huomattavasti luultua suurempi yhteiskunnallinen merkitys. Jo antiikin Kreikassa *oikos* oli naisen hallitsema alue. Samoin myös Bysantissa kotitalous oli kokonaisuudessaan naisen hallinnassa. Taloudellisissa asioissa naisella muutenkin oli paljon vaikutusvaltaa. Yläluokan naisella oli omaisuutensa ja täysi käyttöoikeus siihen, viimeistään leskeyden aikana. Poliittisesti naisen vaikutusvalta oli vähäistä (tiettyjä marginaalitapauksia lukuunottamatta), mutta sen sijaan kirkollisen ja maallisen kulttuurin piirissä hänellä oli tärkeä rooli.

Bysantin nainen ei siten ollut kammioon suljettu avuton raukka. Hänellä oli mahdollisuus vaikuttaa oman elämänsä kulkuun monessakin suhteessa – oman aikansa viitekehityksessä.

Lähteitä:

- Herrin, Judith, 1983: "In Search of Byzantine Women: Three Avenues of Approach". *Images of Women in antiquity*, ed. Averil Cameron & Amélie Kuhrt. Worcester. 167 - 198.
- Hill, Barbara: "The Ideal Imperial Komnenian Woman". *Byzantinische Forschungen* XXIII. 1996. 7 - 18.

- Kittelä, Sanna: “Nainen vai neutri? Anna Komnena 1083 - 1153/5”. Kreikan kielen ja kirjallisuuden seminaariesitelmä. Helsingin yliopisto, klassillisen filologian laitos. 2003.
- Laiou, Angeliki E: “The Role of Women in Byzantine Society”. *Jahrbuch der Österreichischen Byzantinistik* 31/1. Wien. 1981. 233 -260.

PS.

Bysantin naisten olemuksesta kiinnostuneille tarjoihtiin makupala maanantaina 3.11. Bysantin tutkimuksen seura järjesti esitelmätilaisuuden, jossa Dr **Stavroula Konstantinou** luennoi aiheesta “The Spectacular Body of the Female Martyr”. Esitelmässään Konstantinou pohti naismarttyyrin kehoa, miten siihen suhtauduttiin ja miten sitä on kuvattu. Kehon kuvauksessa konkretisoitui naisen olemuksen kuvaus – Bysantin kristillisen ja patriarkaalisen perinteen mukaisesti nainen oli yhtä kuin ruumis ja mies yhtä kuin sielu. Konstantinou esitelmällä oli kuulijoita ilahduttavan runsaasti, ja esitelmän jälkeen heräsikin vilkas keskustelu koskien Bysantin naisten asemaa ja olemusta!

TAPAHTUMIA

Vuoden 2004 *Dies mediaevalis* -konferenssi pidetään Helsingissä 13.–15.8.2004 ja pääteemana on *Kulttuurien törmäys ja yhdentyminen keskiajan Pohjois-Euroopassa*.
Lopullinen ohjelma ja pääpuhujat varmistuvat vuoden 2004 alussa.
Lisätietoja: J.S.Malkki@LET.leidenuni.nl

Myös Leedsin kansainvälinen keskiajan konferenssi keskittyy ensi vuonna eli 12.–15.7.2004 kulttuurien törmäykseen – Bysantin osalta erityisesti vuoteen 1204 eli neljänteen ristiretkeen otsikolla *Clash of Cultures*.
Lisätietoja osoitteesta: www.leeds.ac.uk/imi/imc/imc2004/imc2004.htm

Parva Litteraria Byzantina

Digenes Akrites – Byzantin Aleksanteri ja Herakles

Tua Korhonen

Tällä kertaa esittelyvuorossa on teos, joka ei millään muotoa ole vähäinen (vrt. sarjan otsikko) muuta kuin tunnettuudessaan. Monille, jotka tuntevat *Rolandin laulun*, on samoina aikoina syntynyt *Digenes Akrites* aivan uusi tuttavuus. Sitä on sanottu Bysantin kansalliseepokseksi, mikä kuvastaa lähinnä sen asemaa Bysantin kansankielisen kirjallisuuden kaanonissa eikä niinkään kirjallisuudenlajia. Tyypiltään teos on sekoitus historiankirjoitusta, mielikuvituksellista “pikareskiromaania” ja romanttista kertomusta. *Digenes Akrites* edeltää 1200-luvun Bysantin innostusta antiikin romaaniin kirjallisuuslajina – se on ns. proto-romaan. Lajityypiltään se on ainutlaatuinen Bysantin kirjallisuudessa.

Teoksesta on säilynyt kaksi versiota, joista kieleltään korkeakirjallisempi käsittää yli 1800 säettä (Escorial). Kansankielisempi versio on kaksi kertaa laajempi ja jakaantuu kahdeksaan lukuun (Grottaferrata). Grottaferrata-käsikirjoituksen versio on ajoitettavissa 1100-luvulle. Escorial-kirjaston käsikirjoituksen versio saattaa olla vasta Bysantin viimeiseltä vuosisadalta.

Teos jakaantuu temaatteisesti kahteen osaan. Ensimmäisessä kuvaillaan Digenes Akriteen vanhempien epätavallinen romanssi. Digeneen isä on syyrialainen arabiemiiri, joka hyökkää Bysantin valtakuntaa eli *Romaniaa* vastaan. Emiiri ryöstää vangikseen bysanttilaisen kenraalin tyttären, mutta ottaa sitten tämän lailliseksi puolisoikseen ja kääntyy kristinuskoon. Nimi Digenes viittaa siihen, että sankari on kahden “rodun” tuote. Ensimmäisessä osassa emiiri vierailee myös kotimaassaan, mikä antaa tilaisuuden islamilaisien tapojen esittelyyn.

Toinen osa keskittyy nimisankarin elämään. Jo 12-vuotiaana hän todistaa urheutensa leijonan- ja karhunmetsästyksessä. Digenes ryöstää isänsä tavoin itselleen vaimon ja surmaa kokonaisen takaa-ajajien armeijan. Hän taistelee myös myyttisiä petoja vastaan. Nimi “Akrites” viittaa siihen, että hän on rajojen puolustaja, pitää yllä lakia ja järjestystä levottomilla rajaseuduilla. Keisari saa kuulla Digenestä ja haluaa tavata hänet. Toimintasankari kieltäytyy kuitenkin kaikista kunnianosoituksista: hän toivoo vain saavansa asua vaimoineen ja

joukkoineen rauhassa Eufrat-joen rannalla. Sinne Digenes rakennuttaa kolmikerroksisen upean palatsin ja elää onnellisena elämänsä loppuun saakka.

Palatsin ja sitä ympäröivän puutarhan kuvaus nojaa retorisen *ekfrasis*-harjoituksen, kuvan kuvailun, perinteeseen. Puutarhassa on harvinaisia kukkia, lintuja ja puita. Palatsin seinillä on mosaiikkeja, joiden aiheet on otettu Raamatusta, mutta myös Homeroksen eepoksista ja Aleksanteri Suuren elämästä:

Mosaiikintekijä kertoi kuvissaan

Akhilleuksen tarunomaisista seikkailuista

Agamemnonin, tuhon sinetin, erinomaisuudesta

Penelopen järkevyydestä, surmatuista neidoista

Odysseuksen ihmeellisestä rohkeudesta kyklooppia vastaan

Bellerofonteesta, joka surmasi tultasyöksevän Khimairan.

Hän kertoi Aleksanterin, joka kukisti Dareioksen, voitoista,

Kandakeen valtakunnasta ja tämän kuningattaren viisaudesta,

kun Aleksanteri hyökkäsi brahmaaneja ja sitten amatsonveja vastaan.

Hän kertoi myös viisaan Aleksanterin tavasta hallita

ja hänen rohkeista ja ihmeellisistä teoistaan.

(8.85-94, Grottaferrata)

Konstantinopolin Suuren palatsin mosaiikeissa on myös kuvattu esimerkiksi Khimairan surma. Kandake oli eräs Aleksanterin rakastetuista. Aleksanteri, joka *Aleksanteri-romaanin* mukaan voitti myös amatsonit, joutui itse naisen voittamaksi. Varsinkin Grottaferrata-versiossa on vaikutteita *Aleksanteri-romaanista*. Paitsi Aleksanteri, on Digenes mielestäni myös eräänlainen Herakles-hahmo taistellessaan petoja, myös lohikäärmettä vastaan. Kuten Herakles, myös Digenes seikkailee avioliiton ulkopuolella rakastuessaan arabityttöön ja naissoitilaaseen. Syrjähyppyt kerrotaan minä-muodossa – ikään kuin tunnustuksina (5. luku, Grottaferrata).

Kirjallisuutta:

Beck, Hans-Georg (1971) *Geschichte der Byzantinischen Volksliteratur*. – *Byzantisches Handbuch* II:3, München, 63-97.

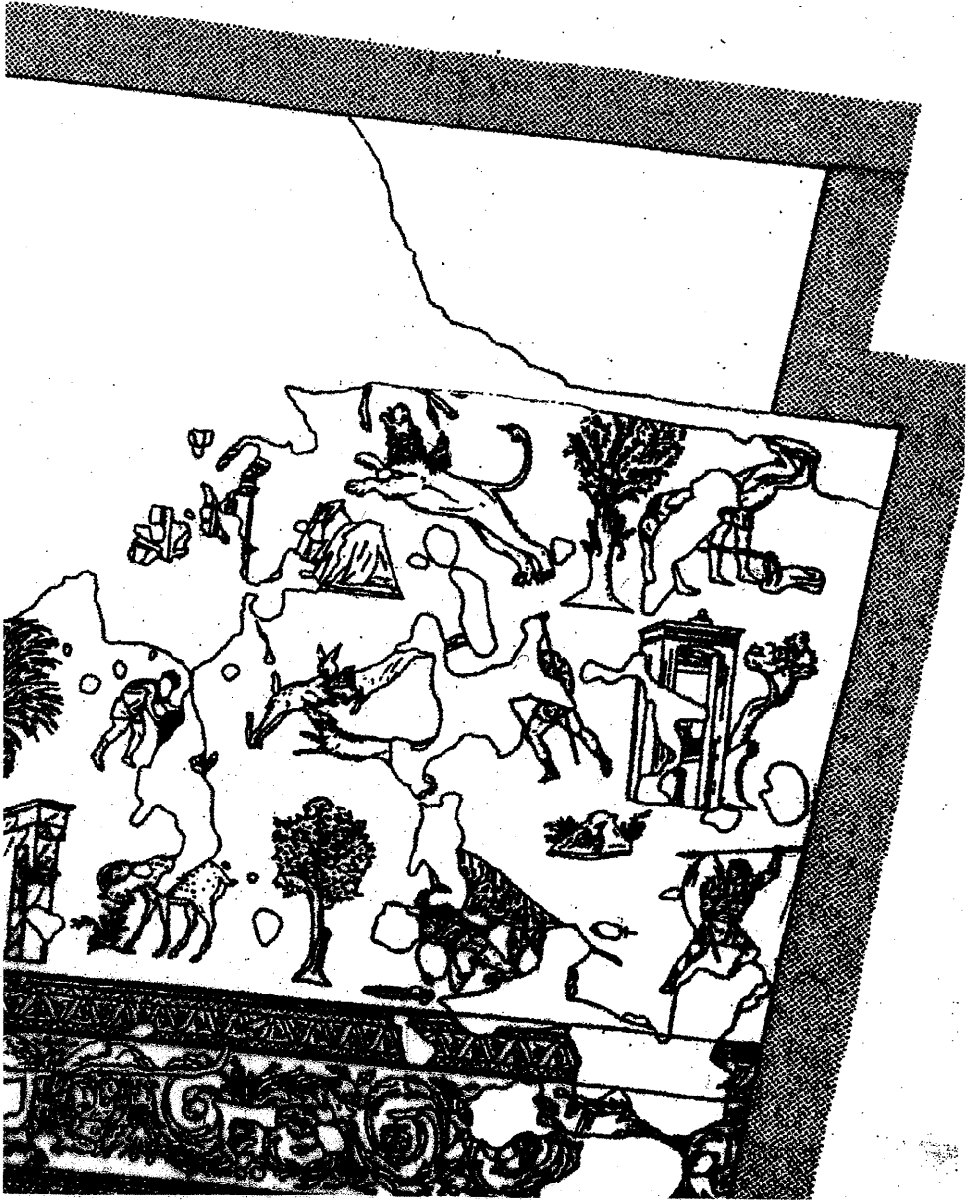
Beaton, R. & Ricks, David (1993) *Digenes Akrites: New Approaches to Byzantine Heroic Poetry*, London.

Teksti:

Trapp, E. (1971) *Digenes Akrites: synoptische Ausgabe der ältesten Versionen* (Wiener Byzantinischen Studien 8), Wien.

Bellerofontes tappaa Khimairan Pegasoksella ratsastaen; Pegasoksesta vain kaviot ovat enää jäljellä. Konstantinopolin Suuren palatsin mosaiikki.

Piirros teoksesta: Jobst, W. et al. (1997) Istanbul. Das grosse byzantinische Palastmosaik, Istanbul.

Bysantin tutkimuksen seura
Sällskapet för Bysantinsk Forskning

Tieteidentalo
Kirkkokatu 6
00170 Helsinki

Seuran johtokunta v. 2003

puheenjohtaja Matti Kotiranta
sihteeri Sanna Kittelä
varapuheenjohtaja Martti Leiwo
taloudenhoitaja Tuula Majurinen
Jeanette Lindblom
Anneli Luhtala
Mika Hakkarainen
Jukka Korpela

Seura pyrkii kokoamaan yhteen sekä Bysantin tutkimuksen piirissä tai sitä sivuavilla aloilla työskentelevät tutkijat että kaikki alasta kiinnostuneet. Jäsenmaksu 13 euroa (opiskelijat 6 euroa) maksetaan seuran tilille Merita 157230-27391. Yhteystiedot pyydetään jättämään joko postitse seuran postiosoitteeseen tai sähköisesti osoitteeseen bts@pro.tsv.fi.